

UOT 791.43/.45

ORCID: 0009-0007-5159-3327

<https://doi.org/10.52094/LOAN6285>

Abbasəğa Əlizadə Fazil oğlu
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Doktorant
abbasaga.alizade@mail.ru

AZƏRBAYCAN KİNOSUNDA PSIXOLOJİ DRAM JANRININ POETİK VƏ ESTETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Məqələdə Azərbaycan kinematoqrafiyasında psixoloji dram janrının formalaşma və inkişaf mərhələləri, onun poetik-estetik xüsusiyyətləri elmi-nəzəri aspektdə araşdırılır. Psixoloji dramın insanın daxili aləminin, mənəvi-psixoloji böhranlarının və daxili konfliktlərinin bədii ifadə vasitəsi kimi rolu konkret film nümunələri əsasında təhlil olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan kinosu, psixoloji dram, daxili konflikt, obraz, kino poetikası.

Azərbaycan kinematoqrafiyası milli mədəniyyət sistemində insanın daxili aləminin bədii inikasını təmin edən mühüm sənət sahələrindən biridir. Kino sənətində psixoloji yanaşma fərdin cəmiyyətlə münasibətlərinin, mənəvi dilemmasının və emosional vəziyyətinin açılmasında əsas vasitə kimi çıxış edir (1). Bu baxımdan psixoloji dram janrı Azərbaycan kinosunda aparıcı estetik istiqamətlərdən biri kimi formalaşmışdır (2).

Psixoloji dram janrı insan şüurunun və şüuraltı proseslərin bədii təqdimatına əsaslanır. Dünya kino nəzəriyyəsində bu janr psixoanalitik və semiotik yanaşmalar kontekstində izah edilir (3). Kino dilində psixoloji dramatizm kamera planları, montaj ritmi, pauza, səssizlik və vizual simvolika vasitəsilə yaradılır (4).

Azərbaycan kinosunda psixoloji dramatizmin ilkin nümunələri XX əsrin ortalarından etibarən müşahidə olunur. Sovet dövrü filmlərində fərdi daxili konfliktlər sosial reallıq fonunda təqdim edilmiş, insan psixologiyası ideoloji

çərçivə daxilində açılmışdır (1). 1960–1980-ci illər psixoloji dram janrının bədii-estetik baxımdan yetkin mərhələsi hesab edilir (2).

Film psixoloji dram janrının klassik nümunəsi kimi müharibə şəraitində insanın daxili qorxu və vicdan mübarizəsini əks etdirən filmlərdən də biri 1969-cu ildə Həsən Seyidbəyli tərəfindən çəkilən “Bizim Cəbiş müəllim” filmidir. Cəbiş müəllim obrazı qəhrəmanlıq pafosundan uzaq, psixoloji baxımdan mürəkkəb və ziddiyyətli bir insan kimi təqdim olunur. Onun tərəddüdləri, daxili monoloqları və susqunluğu obrazın psixoloji gərginliyini dərinləşdirir. Müharibə hadisələri xarici süjet xətti olmaqla yanaşı, qəhrəmanın daxili dünyasında baş verən sarsıntıların katalizatoruna çevrilir (1).

Film Azərbaycan kinematografiyasında psixoloji dram janrının müasir estetik modelini təmsil edən əhəmiyyətli nümunələrdən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Ekran əsərində klassik narrativ struktura xas olan hadisə mərkəzli süjet xətti minimuma endirilmiş, əvəzində obrazın daxili psixoloji vəziyyətinin mərhələli açılışı əsas ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Bu yanaşma psixoloji dram janrının əsas prinsiplərinə uyğun olaraq, xarici fəaliyyətlə daxili təcrübə arasındakı nisbətən qəsdən dəyişdirilməsini şərtləndirir.

Filmdə uzun və statik planlardan məqsəd dramatik təsiri artırmaqdan çox, zamanın subyektiv qavranılmasını və obrazın daxili tənhalığını vizual şəkildə ifadə etməkdir. Dialogların məhdud istifadəsi obrazın sosial mühitlə əlaqələrinin zəifləməsinə və onun kommunikativ izolyasiyasını vurğulayan estetik vasitə kimi çıxış edir. Bu kontekstdə sükut və pauzalar bədii ifadənin müstəqil elementinə çevrilərək psixoloji gərginliyin dərinləşdirilməsinə xidmət edir.

Zaman və məkan anlayışlarının şərtləşdirilməsi filmdə realist təsvir prinsiplərindən qismən uzaqlaşaraq psixoloji vəziyyətlərin vizual modelləşdirilməsinə imkan yaradır. Məkanın qapalı və monoton quruluşu obrazın daxili sıxıntılarını simvolik müstəvidə əks etdirir, zamanın uzadılması isə psixoloji böhranın davamlılığını vurğulayır. Bu estetik seçimlər insan şüurunun parçalanmış vəziyyətini və daxili böhranını yalnız süjet səviyyəsində deyil, kino dilinin bütün komponentləri vasitəsilə ifadə etməyə yönəlmişdir.

Nəticə etibarilə, film insanın daxili dünyasında baş verən psixoloji sarsıntıları və mənəvi disbalansı fəlsəfi-analitik prizmadan təqdim edərək Azərbaycan kinosunda psixoloji dram janrının modern inkişaf tendensiyalarını təəcəssüm etdirir (4).

1969-cu ildə rejissor: Həsən Seyidbəyli tərəfindən çəkilən “Şərikli çörək” filmi Azərbaycan kinematoqrafiyasında psixoloji dram janrının inkişafına əhəmiyyətli töhfə verən ekran əsərlərindən biri hesab olunur. Film insanın daxili dünyasını, mənəvi dilemmasını və psixoloji konfliktlərini xarici hadisələrin dramatik pik nöqtələrinə əsaslanmadan təqdim edir. Burada əsas diqqət qəhrəmanların daxili psixoloji proseslərinə və onların emosional inkişafına yönəldilmişdir. Xarici mühit — müharibə və əmək şəraiti — yalnız fon funksiyasını daşımaqla, qəhrəmanların daxili konfliktlərini stimullaşdıran katalizator rolunu oynayır.

Filmdə obrazların psixoloji portreti əsasən davranış, baxış, mimika və sessiz monoloqlar vasitəsilə formalaşdırılır. Rejissor Həsən Seyidbəyli uzun planlar, statik kadrlar və səssizlikdən məqsədyönlü şəkildə istifadə edərək qəhrəmanların daxili tənhalığını və mənəvi izolyasiyasını vizual olaraq ifadə edir. Dialogların minimal səviyyədə saxlanılması, pauza və səssiz səhnələrin istifadəsi obrazların psixoloji gərginliyini artıran estetik vasitə kimi çıxış edir. Bu texniki və bədii vasitələr filmin psixoloji dramatizminin əsas təməlini təşkil edir.

Zaman və məkan anlayışları filmdə realist çərçivədən çıxaraq psixoloji məkan və subyektiv zaman kimi təqdim olunur. Məkanın qapalı və monoton quruluşu obrazların daxili böhranını simvolik müstəvidə əks etdirir. Qəhrəmanların gündəlik davranışları və sosial münasibətləri onların daxili konfliktlərini açıq şəkildə göstərməsə də, dolayısı ilə psixoloji gərginliyi tamaşaçıya çatdırır. Film boyunca dramatik kulminasiya xarici hadisələrdə deyil, qəhrəmanların daxili seçimi və mənəvi dilemması çərçivəsində formalaşır.

“Şərikli çörək”də psixoloji dramatizm, obrazların vicdan və məsuliyyət anlayışları ilə sıx bağlıdır. Qəhrəmanların daxili tərəddüdləri və mənəvi seçimi insan təbiətinin mürəkkəbliyini və ekstremal şəraitdə psixoloji reaksiyaların müxtəlifliyini göstərir. Bu xüsusiyyətlər filmin Azərbaycan kinosunda psixoloji dram janrının əsas estetik və ideya prinsiplərini konseptual səviyyədə reallaşdıran nümunə kimi qiymətləndirilməsinə səbəb olur. Nəticə etibarilə, “Şərikli çörək” filmi Azərbaycan psixoloji dram kinosunda insanın daxili aləminin, vicdan və emosional dilemmasının vizual və dramaturji vasitələrlə təhlil edildiyi, janrın estetik imkanlarının sistemli şəkildə nümayiş olunduğu klassik ekran nümunəsi kimi dəyərləndirilir.

Azərbaycan kinematoqrafiyası milli mədəniyyət sistemində insanın daxili aləminin bədii inikasını təmin edən mühüm platforma rolunu davam etdirir. Psixoloji dram janrı bu kontekstdə fərdin mənəvi dilemmasını, daxili konfliktlərini və emosional təcrübələrini vizual və dramaturji vasitələrlə təqdim edən əsas estetik istiqamət kimi çıxış edir. Filmlərdə xarici hadisələr çox vaxt fon funksiyasını daşıyır, əsas diqqət qəhrəmanların daxili dünyasında baş verən proseslərə yönəldilir. Rejissorların vizual və səs texnikaları, dialoq və kadr ritmi kimi vasitələr psixoloji dramtizmi gücləndirən əhəmiyyətli bədii elementlər kimi istifadə olunur. Obrazların daxili monoloqları, mimikası və davranışları fərdi psixoloji portretin dərinliyini nümayiş etdirir. Müharibə, sosial təzyiq və gündəlik həyat şəraiti kimi xarici kontekstlər obrazın daxili aləmini stimullaşdıran katalizator funksiyasını yerinə yetirir. Psixoloji dram janrı vasitəsilə Azərbaycan kinosu insanın etik və mənəvi dilemmasını konseptual səviyyədə təhlil etməyə imkan yaradır. Qəhrəmanların tərəddüdləri və vicdan qarşıdurmaları tamaşaçıda empatiya və analitik düşüncə formalaşdırır. Filmlərdə zaman və məkanın subyektiv və şərti təqdimatı obrazların psixoloji vəziyyətini daha aydın şəkildə çatdırır. Azərbaycan psixoloji dramı həm milli, həm də universal insan təcrübəsini əks etdirən estetik vasitə kimi öz aktuallığını qoruyur. Bu janr milli kino tarixində insan psixikasının bədii təsvirini sistemli şəkildə inkişaf etdirən nümunələr yaradır. Nəticədə, Azərbaycan kinematoqrafiyası psixoloji dram janrının imkanlarından istifadə edərək milli mədəniyyət və bədii düşüncə sahəsində əhəmiyyətli estetik və ideya nailiyyətlərinə çatmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, A. Azərbaycan kinosunun estetik problemləri. Bakı, 2010.
2. Kazımzadə, C. Kino və psixologiya. Bakı, 2008.
3. Bordwell, D., Thompson, K. Film Art: An Introduction. New York, 2013.
4. Monaco, J. How to Read a Film. Oxford University Press, 2009.

Abbasagha Alizade Fazil oghlu

Poetic and Aesthetic Features of the

Psychological Drama Genre in Azerbaijani Cinema

Summary: The article examines the stages of formation and development of the psychological drama genre in Azerbaijani cinematography, as well as its

poetic and aesthetic features, from a scientific and theoretical perspective. The role of psychological drama as an artistic means of expressing the inner world of the individual, his spiritual and psychological crises, and internal conflicts is analyzed on the base of specific cinematographic examples.

Key words: Azerbaijani cinema, psychological drama, internal conflict, character, poetics of cinema

Аббасага Ализаде Фазиль оглы

**Поэтические и эстетические особенности жанра
психологической драмы в азербайджанском кино**

Резюме: В статье исследуются этапы формирования и развития жанра психологической драмы в азербайджанской кинематографии, а также его поэтико-эстетические особенности в научно-теоретическом аспекте. Роль психологической драмы как художественного средства выражения внутреннего мира человека, его духовно-психологических кризисов и внутренних конфликтов анализируется на основе конкретных кинематографических примеров.

Ключевые слова: азербайджанское кино, психологическая драма, внутренний конфликт, образ, поэтика кино

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 22.11.2025

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 24.11.2025